

The development of the cities and urbanization of Moravian-Silesian region (Czech Republic) in the period 1961-2001

Vývoj měst a urbanizace v Moravskoslezském kraji v období 1961 - 2001

Petr ŠINDLER

Ostravská univerzita v Ostravě, petr.sindler@osu.cz

Abstract

Paper is a synthesis of thematically organised reports to the problematic of mainly new cities, which were built in the post-war period of development of two important industrial regions in the middle of the Central Europe. For these regions there exists common type of signs, for example a high industrialisation and typical settlements setting into the form of developed cities. The industrial plans coming from recent central planned economy did not take into account the efficiency of marketing. Regarding the conception of new plans in urbanism, the residential development was also very little based on the natural necessity and social effectiveness from the convenience point of view.

This contribution deals with the development of urbanization in the Moravian-Silesian region. The process of urbanization was first of all influenced by historical and geopolitical aspects and raw material resources. Initial conditions of urbanization in the Moravian-Silesian region are very varied and considering the dynamic development of society they require numerous and frequent scientific research. In the realized analysis, which was based on the latest statistical data, complexity of the urbanization process in many contexts was proved.

Keywords: old industrial region, cities, urbanization

Klíčová slova: starý průmyslový region, města, urbanizace

1. Úvod

Vývoj měst a rozvoj systému osídlení patří mezi tradiční témata humánní geografie, přesto jde stále o problematiku živou a aktuální danou spojitostí s ekonomickým rozvojem a sociální problematikou.

Analýza urbanizace Moravskoslezského regionu je významná, neboť u jejího vývoje se dají předpokládat jisté zvláštnosti způsobené geografickou polohou na styku několika státních útvarů a hospodářskou důležitostí v rámci celé ČR již od dob průmyslové revoluce. Zvolené období 1961–2001 je výhodné z několika důvodů. V 60. letech byl dokončen proces industrializace kraje a začalo postupně docházet k terciarizaci české ekonomiky.

2. Urbanizace Moravskoslezského kraje před sledovaným obdobím

Základy městské sídelní struktury vznikají v polovině 13. a na konci 14. století. Koncem 18. století převažují malá tržní města. Na počátku industrializace bylo na území kraje, podle feudálních kritérií, 36 měst a městeček.

Průmyslová revoluce je ve znamení nálezů černého uhlí (1763), založení Vítkovických železáren (1828), rozvoje hornictví, hutnictví a dalších navazujících průmyslových odvětví. Centrem urbanizačního růstu je území mezi Odrou a Ostravicí a Karvinsko.

Po 1. světové válce má již kraj vedoucí hospodářskou úlohu v rámci celé ČSR. V roce 1924 vzniká Moravská Ostrava, jako urbanistický základ dnešního velkoměsta.

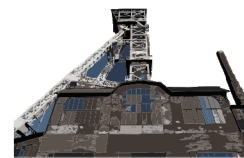
V období německé okupace (1939–1945) dochází k velkým migračním přesunům obyvatel a také k vytvoření „Velké Ostravy“ (1941) v podstatě v téměř dnešním vymezení se 180 tisíci obyvateli. Krátké období po válce je ve znamení vysídlení sudetského pohraničí a jeho dosídlování (týká je převážně okresů Bruntál, Nový Jičín a Opava) a také budování silného hospodářského potenciálu palivo-energetické a hutní základny.

Období po politickém převratu v r. 1948 je charakterizováno nástupem socialistického centrálního plánování, v urbanismu a architektuře také socialistickým realismem, výstavbou nových socialistických měst nebo jejich sídlišť (Poruba, Havířov, Frýdek-Místek, Karviná).

3 Vývoj urbanizace Moravskoslezského kraje v období 1961–2001

3.1 Městské osídlení

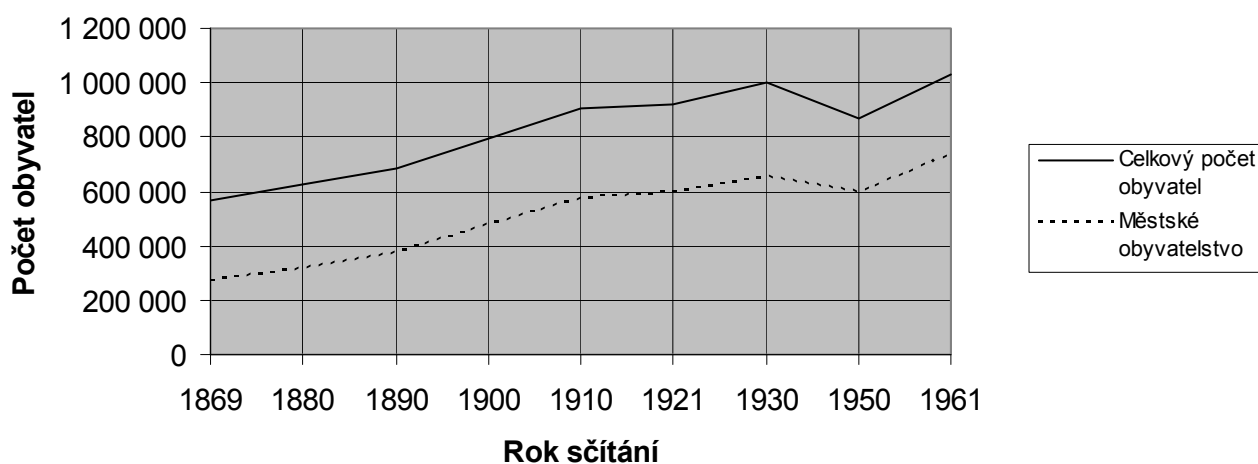
Díky zvyšující se těžbě uhlí, průmyslové výrobě a bytové výstavbě nastal v 50. letech v Moravskoslezském kraji rapidní urbanizační růst, který pokračoval i v letech 60. a 70. V 80. letech již u měst docházelo k menšímu růstu a v 90. letech nastala stagnace až pokles. V 60. letech

rostla nejvíce Ostrava a města okresu Karviná. Významný růst zaznamenaly v těchto letech i okresy Frýdek-Místek a Opava. V 70. letech se přesunulo centrum urbanizačního růstu do okresu Nový Jičín a stále přetrvávalo v okresech Frýdek-Místek a Opava. V 80. letech byl již v okresech nízký populační růst v Ostravě a v karvinském okrese došlo dokonce ke stagnaci. V 90. letech zaznamenaly všechny okresy kromě Bruntálu úbytek městského obyvatelstva. Okres Bruntál vděčí za mírný růst svých měst nejpříznivějším

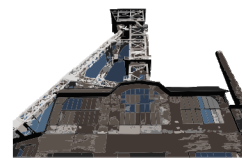
demografickým ukazatelům v kraji. Nejvyšší relativní poklesy v poslední dekádě sledovaného období zaznamenal městský okres Ostrava (-3,7 %), okres Frýdek-Místek (-3 %) a Karviná (-2,9 %). Mezi léty 1961–2001 byl zaznamenán nejvyšší relativní růst městské populace v okrese Frýdek-Místek (53,5 %). Avšak nejvyšší absolutní populační růst nastal v okrese Karviná a to o 69 762 městských obyvatel. Nejnižší absolutní i relativní růst byl v okrese Opava (19 535 obyvatel tzn. 23,9 %).

**Dlouhodobý vývoj počtu obyvatel v Moravskoslezském kraji
1869–1961**

V Moravskoslezském kraji byla mezi léty 1961–2001 Ostrava jediným stotisícovým městem. Jestliže se podíváme na vývoj dalších velkých měst, zjistíme, že při sčítání v roce 1961 měl kromě Ostravy nad 50 tis. obyvatel už jen Havířov. Při sčítání v roce 1970 do skupiny měst nad 50 tis. obyvatel patřila i města Karviná a Opava. Při následujícím sčítání v roce 1980 do skupiny přibýlo město Frýdek-Místek, které jako poslední rozšířilo tuto skupinu ve sledovaném období. Dynamiku jednotlivých měst v letech 1961–2001 můžeme sledovat ve dvou různých úrovních. Za prvé na úrovni absolutních přírůstků. Nejvyšší přírůstek vykazovala Ostrava a to 61 121. Pak následoval Havířov (34 488), Frýdek-Místek (29 884), Karviná (15 452), Kopřivnice (13 996), Orlová (13 258), Opava (13 188), Třinec (11 198), Bruntál (9 366) a posledním městem první desítky byl Český Těšín, kde přibýlo 7 887 obyvatel. Za druhé na úrovni relativních přírůstků. Podle tohoto sledování získáme zcela jiné výsledky. Nejvyšší relativní přírůstek vykazovala za celé sledované období Kopřivnice (144,5 %) následovaná městy Bruntál (113,7 %), Frýdek-Místek (95,3 %), Havířov (67,5 %), Orlová (61,5 %), Břidličná (51,1 %), Frenštát pod Radhoštěm (46,3 %), Frýdlant

nad Ostravicí (45,7 %), Vrbno pod Pradědem (43,7 %) a jako poslední tuto desítku uzavírá Český Těšín (42,7 %). Ze 40 měst Moravskoslezského kraje byl mezi léty 1961–2001 zaznamenán populační pokles jen u 4 měst. Za prvé jde o Petřvald u něhož nastal pokles o 2 871 obyvatel (-29,7 %). Město doplatilo na svou polohu v OKR vysoce ohroženém poklesy půdy. Po ukončení těžby černého uhlí a zlepšení životního prostředí od 90. let Petřvald opět populačně rostl. Dalším populačně ztrátovým městem byl Vratimov (-887 obyvatel tzn. -12,1 %). U tohoto města byly populační ztráty způsobeny stejnými problémy jako u Petřvaldu, avšak na rozdíl od něj Vratimov klesal i v 90. letech. Třetím ztrátovým městem byl Štramberk. Počet obyvatel tohoto města klesl ve sledovaném období o 622 obyvatel (-15,4 %). Tento pokles byl způsoben blízkostí atraktivnějších měst – Kopřivnice a Nový Jičín. Situace se ve Štramberku zlepšila a od 90. let opět rostl. Posledním městem s úbytkem obyvatel byl Budišov nad Budišovkou. Počet obyvatel klesl do roku 2001 o 224 obyvatel (-6,5 %). Problémem města je sousedství s vojenským újezdem Libavá a poměrně velká

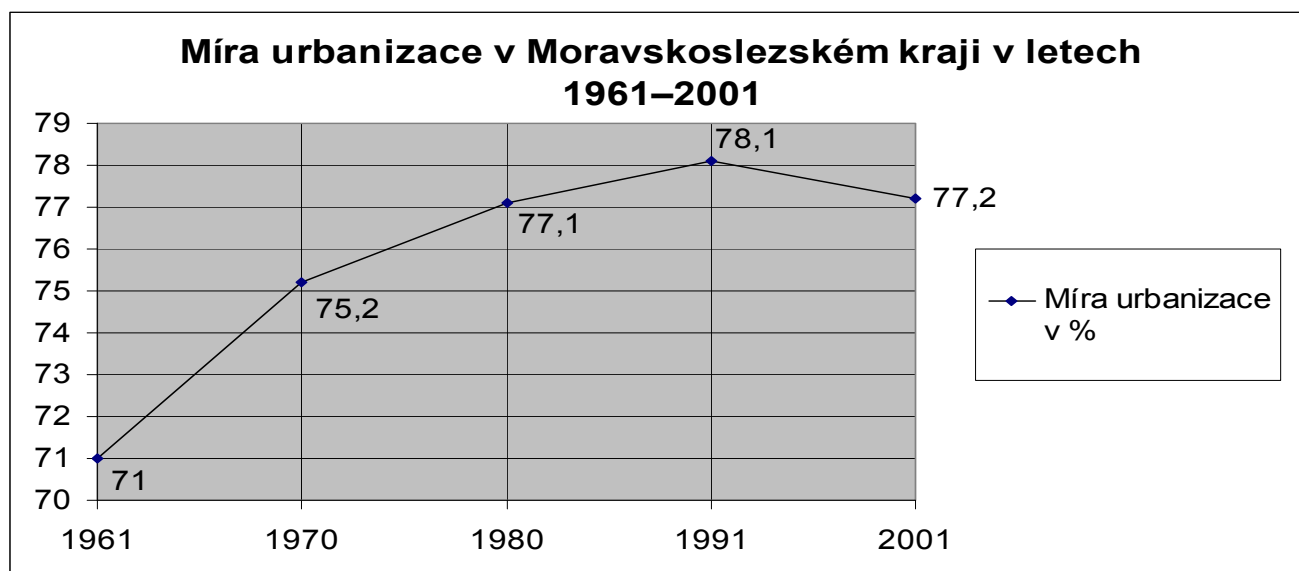
vzdálenost od dvou důležitých spádových měst – Opavy a Ostravy.

3.2 Míra urbanizace

Míra urbanizace kraje se v letech 1961–1991 zvýšila ze 71 % na 78,1 %. Růst souvisel s výše uvedeným populačním růstem ve městech a ztrátou obyvatel na venkově. V 90. letech se situace zcela obrátila. Na venkově obyvatelstvo přibývalo a ve městech ubylo. Míra urbanizace poklesla o 0,9 % a v roce 2001 činila 77,2 %.

Pořadí okresů podle stupně urbanizace bylo v tomto období poměrně stabilní. Na prvních dvou místech se

umístil městský okres Ostrava a okres Karviná. Na třetím místě byl od roku 1961 až po sčítání v roce 1980 okres Nový Jičín, který byl v roce 1991 vystřídán okresem Bruntál (do té doby na místě 4.), čímž okres Nový Jičín klesl o jednu příčku – na místo čtvrté. Obdobná výměna nastala na 5. a 6. místě mezi okresy Opava a Frýdek-Místek, ovšem již při sčítání v roce 1970. Od roku 1980 byl tedy okres Opava nejméně urbanizovaným regionem Moravskoslezského kraje. Okres Opava také v celém období 1961–2001 vykazoval nejmenší růst míry urbanizace a to jen 3,6 %. Okres Frýdek-Místek se stal jako jediný z okresů Moravskoslezského kraje převážně městským až od sčítání v roce 1970.

4. Srovnání urbanizace Moravskoslezského kraje s ostatními kraji ČR

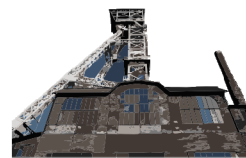
4.1 Dynamika populačního vývoje

Bilance kraje mezi léty 1961–2001 vykazovala přírůstek 22,9 % trvale bydlícího obyvatelstva oproti 6,9 % přírůstku státu (3,3krát rychlejší než celostátní). Míra přírůstku Moravskoslezského kraje byla největší ze všech čtrnácti dnešních krajů ČR. Jestliže se však podíváme na jednotlivá období mezi censy zjistíme klesající tendenci: v letech 1961–1970 se počet obyvatel dnešní ČR zvýšil o 2,5 % a Moravskoslezského kraje o 13,4 %; mezi léty 1970 a 1980 vzrostl počet obyvatel ČR o 4,9 % a Moravskoslezský kraj o 7,7%; období 1980–1991 bylo pro Moravskoslezský kraj posledním příznivým obdobím (ČR +0,1 %, Moravskoslezský kraj +1,8 %), protože v následujících letech 1991–2001 vykazovala populační bilance kraje úbytek 1,1 % obyvatel

oproti úbytku 0,7 % v ČR. I přes toto poslední nepříznivé období byl Moravskoslezský kraj v r. 2001 na 1. místě v počtu obyvatel mezi kraji ČR (oproti 4. místu v r. 1961).

4.2 Urbanizační charakteristiky

Jak již bylo zmíněno výše, zaujímal v r. 2001 Moravskoslezský kraj 1. místo v počtu obyvatel v ČR. Rozlohou 5 554 km² se však řadil až na 5. místo. mezi kraji, hustotou zalidnění se zařadil na 2. místo za Prahu. Území Moravskoslezského kraje se řadí mezi nejvíce urbanizované, s rozvinutou sídelní strukturou. Z celkového počtu všech obyvatel bydlelo 77,2 % ve městech. Více městských obyvatel žilo, vyjma Prahy (100 %), jen v kraji Karlovarském (80,7 %), Ústeckém (79,9 %) a Libereckém (78,6 %). Z vysoké míry urbanizace průmyslových severních Čech můžeme odvodit určitou podobnost s vývojem Ostravska. Jak

významné je v Moravskoslezském kraji městské osídlení, ukazuje podíl obyvatel bydlících v obcích nad 5 000. Zde kraj zaujímá druhé místo, hned za krajem Ústeckým.

Počet obcí v kraji (302) je v rámci ČR poměrně nízký, avšak počtem 40 měst se řadí na páté místo mezi kraji ČR. Nedobré demografické trendy populace naší republiky v posledních letech (stárnutí obyvatel) se projeví v Moravskoslezském kraji méně než v ostatních krajích.

5. Závěr

Moravskoslezský kraj je fyzickogeograficky, historicky i společensky různorodý region. Při urbanizaci plnila fyzickogeografická sféra funkci významného determinantu. Důležitou úlohu při rozvoji měst sehrálo také sousedství s Polskou a Slovenskem a historické administrativní rozčlenění území na Moravu a Slezsko.

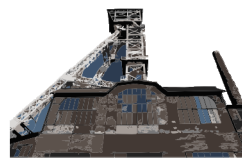
Analýza urbanizačního vývoje v letech 1961–2001 ukázala dvě rozdílné etapy. První byla do roku 1989, kdy v naší republice proběhly rozsáhlé politické, ekonomické a společenské změny. Druhá etapa následovala po těchto změnách – v 90. letech. První etapa byla charakteristická velkým rozvojem městského osídlení. Přibývalo počtu měst, zvýšila se jejich rozloha i počet obyvatel. Rozloha měst se zvětšovala hlavně po integracích s okolními obcemi v 70. letech. Rozvoj městského osídlení v první etapě měl mnohem větší dynamiku než u ostatních krajů ČR, také zde však jako u zbytku republiky, dynamika postupně klesala. Nadprůměrný rozvoj měst byl způsoben průmyslovým charakterem regionu, který nabízel dostatek pracovních míst i nové byty. S rozvojem městského osídlení a integrací menších obcí do větších celků však došlo k úpadku venkovského osídlení. Největší rozvoj měst byl spojen s 60. léty, kdy rostla města hlavně v ostravsko-karvinské aglomeraci. Později, když se dynamika zmenšovala a aglomerace měla značné limity svého rozvoje, se hlavní růst měst přesunul do ostatních částí kraje. V první etapě ztratila na počtu obyvatel pouze 4 města z celkového počtu 40. Ostatní města zažila populační rozkvět, obzvláště pak města Ostrava, Havířov, Frýdek-Místek, Karviná, Třinec, Orlová, Kopřivnice a Bruntál. Druhá etapa (90. léta) se projevila útlumem hlavně větších měst, která zažívala migrační úbytky, naopak menší města a vesnice v zázemí měst migrací rostla. V rámci urbanizace šlo o fázi suburbanizace. Útlum větších měst se také prohloubil desintegrací jejich některých částí na počátku 90. let. Změny chování obyvatel v oblasti přirozené reprodukce se od druhé poloviny 90. let projevily v přirozeném úbytku téměř všech velikostních skupin obcí. V centrech větších měst se v 90. letech projevil proces komercializace a gentrifikace. Z analýzy také vyplynulo, že Ostrava stále více posilovala svůj význam metropole regionu a že Karvinsko bylo nadále nejurbanizovanějším prostorem v ČR.

Použité zdroje:

- ANDRLE, A., SRB, V. (2001): Demografický profil Ostravského kraje a příčiny současných depopulačních tendencí. Slezský sborník č. 1, s. 9–27.
- ANDRLE, A., SRB, (2004): V. Moravskoslezský kraj II. Veřejná správa (příloha) č. 4, ISSN 0027-8009.
- HAMPL, M. (1990): Populační vývoj velkých měst a jejich zázemí v České republice. Sborník Československé geografické společnosti, č. 3, s. 165–177.
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta (urbanizace českých zemí a Evropa). Paseka, Praha-Litomyšl, 352 s. ISBN 80-7185-409-3.
- CHARVÁT, M. (1992): Vývoj ostravské aglomerace a územní plánování. Územní plánování a urbanismus, s. 9–31.
- JEŽEK, J. (2001): Vybrané kapitoly z geografického výzkumu města. ZČU, Plzeň, 114s. , ISBN 80-7082-812-9.
- KAČÍREK, F. (2003): Syntéza územních plánů VÚC na území Moravskoslezského kraje. 1.vydání. T-plan, Praha.
- KOLEKTIV AUTORŮ [redakční rada ČERNÝ, I.,... et al.] (2003): Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru. Anagram, Ostrava, 564 s. ISBN 80-7342-016-3.
- KOLEKTIV AUTORŮ [PRÁŠEK, J.,EDITOR] (2001): Změny geografického prostředí v pohraničních oblastech hornoslezského a ostravského regionu. Sborník referátů z česko-polské konference v Ostravě. Ostravská univerzita, Ostrava, 230 s. ISBN 80-7042-802-3.
- PROKOP, R. (1968): Geneze a střediskovost měst Ostravské průmyslové oblasti. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 88 s.
- PROKOP, R. (1996): Historická hranice Moravy a Slezska ve vývoji ostravské aglomerace a širšího zázemí. Geografické rozhledy č. 1, s. 4–5. ISSN 1210-3004.
- PROKOP, R. (1998): K některým otázkám prostorové a funkční struktury Ostravského regionu. Slezský sborník, č. 1, s. 1–11.
- PROKOP, R. (2002): Poválečné strukturální proměny nových měst moravskoslezského a hornoslezského příhraničí. Slezský sborník, č. 1, 43–56 s.
- SÝKORA, L. (2001): Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. Facultatis

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis
Prešoviensis - Folia Geographica, XXXV, č. 4,
194–205 s.

ŠÝKORA, L./EDITOR/ (2002): Suburbanizace a její
sociální, ekonomické a ekologické důsledky.
Ústav pro ekopolitiku, Praha, 191 s., ISBN 80-
901914-9-5.

ŠINDLER, P. (1999): Transformace kulturní krajiny na
příkladu regionu severní Moravy a Slezska.
Stredné Slovensko - transformácia prírodnej a
kultúrnej krajiny.FPV UMB, Banská Bystrica, s.
266–268, ISBN 80-8055-471-4.

ŠINDLER, P., WAHLA, A. (2000): Vybraná statistická
data v obcích a okresech VÚSC Ostravský kraj.
OU, Ostrava, 69 s. ISBN 80-7042-788-4.

ŠINDLER, P. (1969): Vymezení ostravské aglomerace.
ÚVRM, Ostrava, s. 22–34.

ŠINDLER, P. (1996): Vývojové tendence sídlení
struktury česko-polského pohraničí na příkladu
severní Moravy a českého Slezska. Geografické
rozhledy č. 1, s. 11–13. ISSN 1210-3004.

Dále byla použita data Českého statistického úřadu.

This paper arose from the part of the grant project of the Czech Science Foundation (Grantová agentura České republiky) Nr. 409/04/1088 „The development changes of the former socialistic cities in the Ostrava's and Upper Silesian regions in the conditions of transformation“.

Adresa autora:

Doc. RNDr. Petr Šindler, CSc.
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity
Dvořákova 7
701 03 Ostrava
petr.sindler@osu.cz